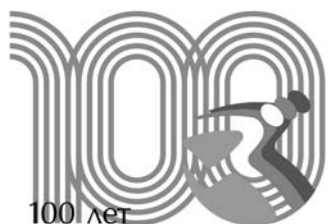

ДЬУЛУРБАН

СЫЛ ТҮМҮКТЭРЭ

100 лет
физкультурному движению
в Республике Саха (Якутия)

Бастынарарынан кимнээх ааттаныахтарай?

2023 сыл түмүктэнэрэ чугаһаата. Ол аата ханнык да эйгэбэ ааһан эрэр сылы ырытыы, кэлэр 2024 сылга инники сорукары туруоруу кэмэ тирээн кэллэ. Ахсынны 13–15 күннэригэр республика киин куоратыгар физическэй культура уонна спорт үлэһиттэрин III съездэрэ ытыллар. Бу тэрээһин Саха сиригэр физкультура хамсааһына тэриллибитэ 100 сылыгар ананар. Съезд кэмигэр киэн ис хоһоонноох дьыалабыай уонна культурнай дьаһаллар ытыллыахтара, итинэнэ ахсынны 15 күнүгэр «Чемпионнар балларынан» түмүктэниэ.

Онно сыл түмүгүнэн физическэй культура уонна спорт эйгэтин номинацияларынан чулуу спортсменнар, бастын тренердэр, чулуу үлэһиттэр чистэниэхтэрэ-бочуоттаныахтара.

2023 сыл — Коркин сыла

Быйылгы сыл сүрүн тэрээһининэн ССРС, РСФСР, Саха АССР үтүөлээх тренерэ, Саха сирин үтүөлээх учуутала Дмитрий Петрович Коркин төрөөбүтэ 95 сылын кизинник бэлиэтээһин буолла. Бу кэрэ бэлиэ түгэнинэн Саха Республикатын салалтатын тус көмөтүнэн уонна өйбүлүнэн — Физическэй культура уонна спорт министиэристибэтэ, «Өрөгөй» Спорка бэлэмнэни киинэ, Саха сирин спортивнай тустууга федерацията, Чурапчы улууһа киэн хабааннаах үлэни ытыттылар.

Ол курдук, «Коркин. Андабар» спектакль туруорунна, научнай-практической конференция үлэлээтэ, Д.П. Коркинна анаан П. Пинигин, С. Макаров, П. Калачев кинигэлэрэ бэчээттэнэн табыстылар, Чурапчыга Саха сирэ — Монголия хамаандаларын табаарысты көрсүһүүлэрэ ытытыллына, «Строительная» рынокка «Коркинны олоруоха! Коркинны айыаха!» быыстапка туруорунна, төрөөбүт

күнүгэр пааматынньыгын иннигэр миитин тэрилиннэ, олоро сылдыбыт дьиэтигэр анал бэлиэ оноһулунна. Балаһан ыйын 7–8 күннэригэр «Өрөгөй» уорабайыгар көнүл тустууга үгэскэ кубулуйбут норуоттар икки ардыларынаагы турнир көбүөрэ тэлгэннэ.

Ону тэнэ бокса, дуобакка, саахымакка Бүтүн Россиятаагы турнирдар тэрилиннилэр. Бири улахан таһымаах тэрээһининэн сайын Аммаба ытытыллыбыт до-руобуйаларыгар хааччахтаах спортсменнар республикатаагы «Дьулуур» спартакиадалара буолла.

Спортсменнарбыт ситиһилэрэ

2023 сылга биһиги спортсменнарбыт эриэ-дэхси көрдөрүүнү ситиһэн, бири дойдулаахтарын үөртүлэр. Ол курдук, тустуук Айаал Лазарев уонна марафонца Сардаана Трофимова — Кытайга ытытыллыбыт Азия ооньбууларыгар боруонса мэтээлгэ тиксэн, бири дойдулаахтарын сэргэхситтилэр. Өссө Айаал Лазаревка Кыргызстан Республикатын үтүөлээх маастара аат ингэрилиннэ. Онтон Сардаана Кытайдаагы ситиһинтин таһынан өссө Катарга буолбут Азия чемпионатыгар хамаанданан бастаабыта, биридиилээн түмүккэ үһүстээбитэ.

Итини тэнэ, ааһан эрэр сылга Анна Моисеева дзюдоһа Россия чемпионун үрдүк аатын ылбыта. Надежда Бут чэпчэки атлетикага 100 км сүүрүүгэ Россия чемпионунан буолбута. Кикбоксер Вадим Колтовской соторугаагыта Россия чемпионатыгар кыайыны ситистэ. Онтон дуобатчыт Николай Гуляев Россия чемпионун буолбутун таһынан, гроссмейстер үрдүк аатын ылбыта. Сандаара Апросимова дуобакка Европа чемпионатыгар ситиһилээхтик кытыбыта.

Татьяна Баишева Бразилияга буолбут мас-рестлингэ мунууур кыайылыахтары быһаарар күрэхтэһингэ тэннээбин булбатаа. Онтон мадьыныларбыт Наталья Черноградская, Ирина Севрюк, Дьулустаан Ноговицын, Дмитрий Саввин, Егор, Анатолий, Татьяна Баишевтар, Константин Жирков, Егор Гуляев, Дмитрий Неустроев Узбекистанна ытытыллыбыт аан дойду чемпионатыгар кыайыны көтөллөмүттэрэ.

Эдэркээн дуобатчыт Тунаара Федорова Аан дойду Кубогар иккис миэстэлэммитэ. Билинни кэмгэ тумус туттар боксербут Василий Егоров Россия сүүмүрдэммит хамаандатын састаабыгар кириэн аан дойду чемпионатыгар кытытыта эмиз ситиһии быһытынан аабыллыан сөп.

Ити курдук, ааһан эрэр сылга оҕолорбут, доруобуйаларыгар хааччахтаах спортсменнарбыт, аҕам саастаах спортсменнарбыт эмиз эриэ-дэхси көрдөрүүлэри ситистилэр.

2024 сылга тугу күүтэбит?

Биллэн турар, кэлэн иһэр сыл сүрүн тэрээһининэн «Азия оҕолоро» норуоттар икки ардыларынаагы VIII сайынны спортивнай ооньбуулар буолуохтара. Ооньбуулары үрдүк таһымаахтык тэрийэн ытытыга бэлэмнэни билигин үгэннээн барар.

Ону тэнэ бастакы олимпийскай чемпионмут Роман Михайлович Дмитриев төрөөбүтэ 75 сыла үөрүлээхтик бэлиэтэниэ. Итини таһынан көнүл тустууга Россия студентнарга чемпионата биһиги Дьокуускайытыгар ытытыллара былааннаар.

Бири кэрэ бэлиэ түгэнинэн — Саха сирин спордун аҕатынан билинилибит Николай Николаевич Тарскай төрөөбүтэ 100 сылын кизинник бэлиэтиргэ былаан оноһуллан, үлэ ытытылла турар.

Дьэ, биһиги хаһыаптыт ити улахан таһымаах тэрээһиннэр, күрэхтэһиилэр тустарынан ситилии суруйан сырда-тыа. «Дьулуурбанньын» биригэ буолун!

Петр ПАВЛОВ.

саха сиригэр физкультура хамсаанынын 100 сылыгар

Үлэбит түмүктэрин сорох төрүөттэрэ

Саха сиригэр баһылыга Михаил Ефимович Николаев «Бэйэбитин билиниэхтээхпит, бэйэбитин билиннэриэхтээхпит» диир көнүл олобу көбүлээбит, инникигэр эрэл кыбымын сахпыт политикатыгар олобуран, ааспыт үйэ 90-с сылларыгар ситиһилибит ситиһиилэр улахан өрүттэрин бэлиэтээн этэр, саха кэскилэ диир өйдөбүлгэ дьүөрэлээх дии саныбын.

Саха төрүт национальнай оонньуулар аан дойдуга таһымнаах тахсар суоллара арыллыбыта.

Саха дьоно аан дойду тэрилтэлэрин салайар кыабы ылбытара.

100-тэн тахса күрэс түһүлгэтин стадионнара, дыбарыастара, саалалара «Жэлэр көлүнэ» фондатын көмөтүнэн уонна улуустар, нэһиликтэр дьоннорун туруулаһар күүстэринэн тутуллубуттара.

130-ча оҕо, эдэр уолаттар, кыргыттар 18–19 күрэс түһүлгэтин көрүннэригэр аан дойду, Европа, Азия континентарын үс бастыггарын иһигэр кирибит кыайылаах дьоннорунан буолбуттара: 64 уонна 100 харахтаах дуобакка, кикбоксинга, көнүл тустууга, бокса, самбо, саахымакка, каратэ, пауэрлифтинг, гирэни анныыга, хайыһарга, ыраабы сүүрүүгэ (марафон уонна суукканан сүүрүүгэ), дзюдо, сумо, футзалга, армрестлинг, «Слада» диир тустууга.

Нэһилиннэ 25% чөл олобу тутуһар баһаларын күргүмүнэн сүүрүүгэ, араас оонньууларын, хамасаныларынан, хаамынан биллэрбиттэрэ.

«Азия оҕолоро» диир 1996 сыллаахха Олимпийскай оонньуулар 100 сылларыгар ананан 14–16 саастаах Азия норуоттарын оҕолоругар ананан тэриллибит күрэс түһүлгэтэ Россия илин дикки хайыһар эйэ дэмнээх политикатыгар кубулуйда.

Бу Оонньуулар ситиһиллээхтик тэриллэн ытыгылыгыттарын кэннэ, Россия Олимпийскай комитетта биһиги министерствобуһун «Лучшая организация физической культуры и спорта страны» диир улахан дипломунан наҕараадалабыта.

Ыччаты кытта үлэбэ аныгы Аан дойду эргинэр-урбанар кыһатыгар сөп түбэһэр ойу-санааны иитэр идеология үөскээн бастаагы ыччат конгресса тэриллэн, правительство программа ылыннан, ыччаты промышленноска сыһыарар, онтон да атын кэскиллээх идэни баһылыр билии эйгэтэ тэриллибитэ.

Саха сиригэр иһигэр, атын Россия регионнарыттан, тас дойдурлартан кэли туризмы сайыннаран дьоммутун-сэргэбитин үрдүк хамнастыр, сэргэх үлэлээх эйгэни тэрийэр ой-санаа көбүлэммитэ.

Спорт диир омук тыла «спор» — мөккүөр диир тылтан тахсан күөнтэс, күрэхтэс диир өйдөбүлгэ тийэр. Ол эрэн «күрэх» диир тыл өйдөбүлэ атын, үүр, куттаан күрэт диир өйдөбүлү биэрэр буолан, күөн көрсөн күөнтэһингэ сөп түбэспэт. Онон спорт диир

тылы «күрэх» диир тылбаастаан санарыа, суруйуо этибит. Күрэх түһүлгэтэ суох тэриллибэт, ол иһин «күрэх түһүлгэтэ» диир тылы мин элбэхтик туттабын. Бу ситиһиилэр үөскээбит аҕыйах түгээннэрин, ол саҕана республика күрэхтин түһүлгэтин тэрийээччилэриттэн биридэстэрэ буоларым быһыытынан, кэлэр көлүнэ ыччаттарга бэйэм билбит билибин, көрбүт көрүүбүн үллэстэ таарыйа, бэлиэтээн ааһахпын баҕарабын. Аан бастаан миигин уһуйбут, үөрөспүт, такайбыт дьонум ааттарын-суолларын, эйгэ тэрийбит кыһаларын ахтан-санаан ааһыым.

Кэбээйи улуунун Чагда тын оскуолатын интернатыгар күнүс быыс буллубут эрэ теннис, кизэ хабыйлык, хаамыска оонньоон тахсар этибит. Ньурба бастаагы нүөмүрдээх оскуолатыгар 9–10 кылаастарга саахыматынан, хайыһарынан, тустуунан дьарыктаммытым. Эт-сиин культураны үөрөспүт учууталларым **Револьер Герасимович Поповка, Татьяна Афанасьевна Корнилова** ба махтана саныбын. Тустууга тренербит **Николай Прокопьевич Иванов** ССРС спордун тустууга маастара, үлэтин 1967–1968 үөрэх сылларыттан саҕалаабыта. Республикаба, Россияба, Со-

▲ Тренербит Николай Прокопьевич Иванов, тустууга спорт маастара.

юзка биллэр тустуу маастардарын иитэн таһаарбыта. Элбэхтик биһигини мунһан олон, туох сыһаалахпытын, туохха дьулуһуохтаахпытын этэр этэ. Биридэ эмэ тустуу маастарын нуорматын туһунан кимиэхэ эмэ туһаайан кэпсэтэрэ. Хаһан да биһиэхэ Олимпийскай оонньуулары сыалсорук курдук турорбутун өйдөөбөппүн. Үөрөбү ылан, билиим үрдээн, күрэх түһүлгэтин эйгэтин син билэн баран, тре-

▲ Саха Республикатын бастаагы президентэ Михаил Ефимович Николаевтынын 18 сыл биридэ үлэлээбитим.

нербит биһиэхэ аһары улахан соругу турорбутабыттан испэр кинини чаччы таһымнаах педагог-тренер эбит диир билигин махтана саныбын. Күрэх түһүлгэтин үрдүк чыпчаалын айылбаттан айдарылаах эрэ киһи ситиһэр. Мин тустууга ситиһиим кэмчи. Оҕолорго Россия «Спартак» общество-тугар үһүс миэстэни Нальчик куоракка ылан турабын уонна тустуунан, кыахтаах уолаттары батыһан, үлүһүйбэтэбим сөп эбит диир санаалаахпын.

Армияба Чита куоракка спортивной ротаба сулуспалаабытым, сержант эрээри, взвод хамандыырын солбуйааччы диир солобо тийэ итэҕэйбиттэрэ, партияба кири диир этэ сылдыбыттар. Саха сириттэн элбэх тустууктар бааллара. Олортон Володя Андросов хапсаҕай көнүл тустууга сатаан туһанарын көрөн, дьарыкка алыптаах албаһын эппинэн-хаамынан билэн, билиим эбиллибитэ. Илларион Федосеев өйдүүр дьобура улахан, тустууга хамсанара киэни-куонун сөбөр-махтайар этим. Слава Карпов тустарыгар көнө сүрүннээбин, соруммут соругун толоругас дьулуурдаабын астына көрөр этим. Семен Макаров киһилин майгытын, биридэ сылдыр атастарыгар-доҕотторугар истин сыһыаннаабын бэлиэтээн этиэм этэ.

Армияттан кэлбиһпэр, Николай Прокопьевич тренер үлэтигэр сыһыаран үлэлэспитэ. Биридэ саас дьэтигэр ыңыран: «Оҕолору кытта сыһыанын үчүгэй эбит. Мин үөрэммит институттар Москваба баран үөрэххэ кириэн, тренер идэтин баһылаа», — диирэ. Билигин сааһыран баран санаатахпына, олоҕум устатын тухары аҕа саастаах, олобу билбит дьон мин тугу үлэлиэхтээхпин, туохха санаабын уруохтаахпын этэн испиттэринэн сылдыбыт эбиһин, уонна ол дьомор олоҕум суолун арыһан испиттэригэр махтана саныбын. Биридэ миэстэбэ сэттэ буолан туттарсан, үөрэххэ кириэр тургутууну этэннэ туораан, күрэх түһүлгэтин үрдүк үөрэбин билимин ылбытым.

Бу институтка ити сылларга спортивной наука эйгэтигэр биллиилээх учуонайдар үлэлээбиттэрэ, атын сайдылаах дойду элбэх ыччата кэлэн үөрэнэллэрэ кини аан дойдуга балайда үрдүк таһымнаабын туоһулуур.

Анатомияба наука доктора, профессор Гладышева Анна Андреевна, физиологияба наука доктордара, профессордар Коц Яков Михайлович, Золотайко Галина Ивановна, эти-сиини эрчийэр теорияба: аан дойдуга бастаагы учебнигы суруйбут наука доктора, профессор Матвеев Лев Павлович. Былчын араас тутулун үөрөспүт, күрэхтэһингэ ол былчыннар хайдах үлэлииллэрин чинчийбит наука доктора, профессор Вершанский Юрий Витальевич, антропомаксимологияба: наука доктора, профессор Кузнецов Владимир Васильевич лекцияларын батыһа сылдьан хаста да истибитим.

Тустууга дойду тренердэрин баһылыгынан үлэлээбит Дякин Александр Михайлович, классическай тустуу легендата Катулин Алексей Захарович үөрөспүттэрэ.

Үөрэхпитин бүтэрэн, диплом ылар факультетпыт мунһабар «Аспирантураба хаалың» диир декан Мороз Анатолий Павлович миэхэ уонна өссө икки уолга этии киллэрбитэ. Мин уол оҕом кыра этэ, кэргэним өссө икки сыл үөрэниэхтээх буолан, аккаастаабытым. Дьокуускайга культпросветучилищеба учууталлы сырыттахпына, СГУ преподавателэ, наука кандидата Ирина Александровна Гусева конференцияба миигин истэн баран: «Биһиэхэ кэлэн үлэлээ, онтон аспирантураба барың», — диир эппитин ылыннан, 1979 сыллаахха Кычкин Леонид Николаевич салайар кафедрагыгар үлэли кэлбитим. 1984 сыллаахха Москва куоракка аспирантураба кирибитим. Ол иннинэ Дмитрий Петрович Коркинтан сүбэ-ама ылаары тийиһиппэр: «Спортсменнар нобуруускаларынан дьарыктан, биһиэхэ ити ыарахан бопуруос», — диир сүбэлээбитэ.

ВНИИФК Союз сүүмэрдэммит хамаандаларын кытта үлэлиир этэ. Салайааччыбынан наука кандидата Валентин Семенович Дахновскай диир киһини анаабыттар. Манна биомеханикаба наука доктора, профессор Ратов Игорь Павлович, наука доктора, профессор Закиорскай Владимир Михайлович лекцияларын сэнээрэн истэрим. Үлэлиир темам «Структура нагрузок соревновательного характера в годичном цикле подготовки квалифицированных борцов» диир. Союз эдэрдэргэ сүүмэрдэммит хамаандатын 18–21 саастаах уолаттарыгар оҕоһуллубута. Сүүрүн ньымам — сүрэх былчына араас тэтимнээх үлэбэ эппиттир кыабын быһааран, сүүрүн күрэхтэһингэ бөлэмнэнэр дьарык быһаанын оноруу. Завьялов Александр Иванович диир Красноярскай киһитэ, ол саҕана сүүмэрдэммит хамаандаба үлэлээх сылдыр учуонай, үлэтинэн электрокардиограмма 18 араас көрдөрүүтүн быһаарарбыт. Ыччаттары кытта үлэлиир Валерий Максимович Онопко, союз сүүмэрдэммит хамаандатын баһылыга Иван Сергеевич Ярыгин, Союз тренерэ Роман Михайлович Дмитриев сүбэлээн-амалаан, суол-нис арыһан биэрбиттэригэр махталым улахан. Мин онорбут былаамынан уолаттар спортивной формаларыгар кириэн, Болгарияба дойдурлар икки ардыларыгар буолар аатырбыт күрэхтэһиилэриттэн икки сыл устата 6–7 кыһыл көмүс, 2–3 үрүн көмүс, алтан мэтээллэри аҕалан үөрдүбүттэрэ. Иван Сергеевич: «Сүүмэрдэммит хамаандаба хаалан үлэлээ», — диибитин, дойдур үлэлирим ордук буоло дэммин аккаастаабытым. Диссертациябын 1988 сыллаахха көмүскээн, наука кандидата буолан кэлэн, университетым кафедратыгар үлэлээбитим.

(Салгыта бэчээттэниэ).

Виктор НОГОВИЦЫН, 1990–2000 сс. СР спорка, ыччат дьыалатыгар уонна туризмаба министэ.

Спорду өрө тушпунт дьиэ кэргэн

Саха сиригэр физкультурнай хамсааһын 100 сылын көрсө олохторун спорка анаабыт, спорду өрө тушпунт Татьяна Ильинична, Борис Маркович Ивановтары ахтан-санаан аһар тобоостоох дии саныбын. Кинилэр алаһа дьиэ тэринэн 60 сыл устата эйэ-дэмнээхтик, оҕо төрөтөн, сизэн көрсөн, спорду өрө тутан, чөл олобунаан ололорбут бэл буолаллар.

Борис Маркович 1929 сыллааха, Татьяна Ильинична 1937 сыллааха Уус Алдан оройуонун Өнөр нэһилиэгэр күн сиригэр көрбүттэрэ. Кинилэри кытта чугастык алтыспыт киһи буоламмын, ааһан-суоттаан таһаардахпына, орто-тунаан физкультурнай хамсааһын 100 сылыттан 65 сылын олохторун спорду кытта ситимнээбиттэр эбит. Татьяналаах Борис Саха сиригэр спорт, киэн далааһыннаахтык сайдытыгар бастакы олугу уурсубут дьон буолаллар. Кинилэри кытта мин аан маннай 1971 сыллааха Нам оройуонун I Хомуустаах орто оскуолатыгар үөрэнэ сылдьан, Советскай Союз Геройа Федор Кузьмич Попов аатынан күһүннү кросс кэмигэр билсиптим.

Бу күрэхтэһини уобаластаабы «Урожай» уопастыбата сылын ахсын тэрийэн ыытара. Ол тэрээһингэ республика үгүс ахсааннаах тыатын сиригэр бастык спортсменнара кэлэн, илин-кэлин түсүһэллэрэ. Бу иннинэ кинилэр спорка ситиһилэрин хаһыаттан ааһан билэрим, араадыһаа спорт сонуннарын кэспээтэһтэринэ истэрим. Оҕо киһи санаабыр республика биллиилээх спортсменнара дьонтон урагы дьон буолуохтаахтарын курдук саныырым. Ол иһин кинилэри интэриэһиргээн, кэтээн көрөрүм, аттыларыгар буола сатыырым. Онно өйдөөн көрөн хаалбыһынан, иккиэн мааны сэбэрлээхтэрэ, күрэхтэһини кэмигэр бэйэ-бэйэлэригэр көмөлөсүһэн, ситэрсэн биэрэллэрэ, хамаандаларын түмэн бары биригэ сылдьаллара.

Күрэхтэһини саастарынан арааран ытыллыбыта, дыахталлар ортолоругар старт бэриллээтин кытта Татьяна уһулуччу ойон тахсан тэппит атабын кубулушпака чэпчэки-тик туттан сүүрү турбута уонна биригэ сүүрбүт спортсменнарын ыраабынан хаалларан бизтэксэ бастакынан кэлбитэ. Дьэ онно Татьяна сүүрэрин илэ харахпынан көрөн, кырдык да киһи тэннэспэт киһитэ эбит дии сөбө көрбүтүм. Оччолорго өссө отут сааһыттан лаппа тахсыбыт киһи буоллаа. Бу көрсүһүү кэнниттэн сэттэ сыл буолан баран, уус алданарга кийиит буолан тийибитим.

Оччолорго эдэр киһиэхэ сааһын сиппит ааттаах-суоллаах спортсмен Татьяна көрсөн кэпсэтиитэ олоҕум спорка түстэнэр дьылбатыгар эбит дии биллигин сыаналыбын. Уонна дьылбабар махтана саныыбын. Уус Алданга кэргэним Баһылай дойдутугар Дүпсүнгэ олохсуй-

бушпунт, Ивановтар дьиэ кэргэттэрэ Бороҕонно ололорбуттара. Тэйиччи да ололорбут, кинилэри кытта эн-мин дэсирэн, бэйэ-бэйэбитин кытта ыкса. Бороҕонно күрэхтэһэ кирирдэ-пинэ кинилэргэ наар түһэрим, иллэнсийдэхпитинэ кинилэр спортивнай олохторун кэспиир архыыптарын көрөрбүт, бэрийэрбит.

Кырдык да киһи сөбөр, чымьдаанна ахсаана биллибэт толору грамоталар дьаарыстанан харалла сыталлара. Бу грамоталар хас биридирин ырытан көрдөххө, тус-туһунан дьылбалаахтар, кинилэр эдэр-сэнэх саастарын санатар, төһөлөөх көлөһүннэрин тоҕон, үлэни көрсөн кыайыны ситиспиттэрин туһунара буоллаа. Ол архыыбыттан саһаран хаалбыт грамотанын чорботон көрдөрбүтэ. Грамота 1953 сыллааха республикатааҕы сайынны спартакиадага 800 м чемпион үрдүк аатын ылбытын туһулуур. Оччолорго 16 саастаах кыыс Саха сиригэр спорда сайдытыгар сүдү кылааты киллэрсим дииэн санаан да көрбөтөҕө чаччы. Бу күрэхтэһинтэн саҕалаан, тирэх ылан ахсаанын ситэн сурыйбат күрэхтэһинлэргэ кыттан, төһө кыайыы үөрүүтүн билэн кэлбитин ааһан сиппэки-кин. Атабынан сүүрүүгэ ХХ үйэҕэ республикага киниттэн ордук кыраһаабайдык туттан сүүрэр дыахтары көрбөтөбүм, атабын ылаа чэпчэкитэ — киһи тэннэспэт киһитэ этэ.

Татьяна Ильинична спорка олоҕун анаан ситиспит ситиһилэрин чопчулуур буоллаха: сүүрүүгэ Саха сиригэр 29 төгүллээх, «Урожай» ДСО 50 төгүллээх чемпионката, Саха АССР физическэй культуратын үтүөлээх үлэһитэ, «Республикага физическэй куль-

▲ Татьяна уонна Борис Ивановтар.

тураны уонна спорду сайыннарыыга үтүөлэрин иһин», «ХХ үйэ спорка лауреата» знактарынан, «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан сибээстээн килбээннээх үлэтин иһин» мэтээллэринэн наһараадаламмыта. Өнөр, Мүрү нэһиликтэрин, Уус Алдан улуһун Бочуоттаах олохтооҕо этэ.

2012 сыллааха бэл буолан ололорбуттара 50 сылыгар анан биригэ алтыспыт чугас дьонуттан ахтыы хомуйан, «Сүүрүк Таанна, байанайдаах Барыыс» дии кэспиир 215 страницалаах кинигэ таһаартарбытара. Ол кинигэҕэ республикага уһун кэмнэргэ спорткомитет бэрэсэдээтэлинэн үлэлээбит Афанасий Егорович Алексеев: «Оччолорго, мин үлэлиир сылларбар, үгүс күрэхтэһинлэр спортивнай обществолар икки ардыларыгар буолара. Күһүннү, сааскы кросстарга, «Социалистическай Якутия» хаһыат бириһигэр республиканскай эстафета ыытыллара. Онно барытыгар Таяныгыт абырыыра, урожайдар наар бастакы миэстэни ыларбыт. Бири куруутун умнубаппын. Күһүннү республикатааҕы кросска дыахталлар ортолоругар 1 км сүүрүүгэ республика икки бастык сүүрүк дыахталлара стартыыллар. Олортон биридэстэрэ Улуу нуучча норуотун кыһа Н. Кочеткова дии «Динамо» общество кизин туттар сүүрүүгэ, хайыһарга Советскай Союз спордун маастара. Дьэ, биэтэксэ кинилэр атыттары ыраах ырааһан илин-кэлин түсүһэн бастаан кэллэр. «Таня, кытаат, иннигин биэрим» дии ыһы-хаһы ортотугар Тая инники кэлэн, биһигини дьоллоо-

бута. Кыайыбытын чингээн урожайдар бастакы буолан үөрүү-көтүү бөҕө».

Дьэ, итиннэхэ майгынныыр үөрүүлээх түгэни элбэхтэрэ. 1978 сыллааха Ленинскэй комсомол 60 сылаах үбүлүйүгэр аналлаах «Бүлүү-Хохочой-Бэрдигэстээх-Дьокуускай» маршрутунаан уһун хонуктаах хайыһарынан айаннаһынна сылдьыларын туһунан ис дууһатыттан астынан туран кэспиир. Биригэ сылдьыбыт доҕотторун кытта хара бу дойдуттан барыан диири сибээһин быспатаа, сааһыран олон бэйэ-бэйэлэригэр көмөлөсүһэллэрэ. Оннук истинник санаһаллара.

Спордунаан сибээстэн элбэх эрэллээх доҕоттордоохторо, кинилэр алаһа дьыэлэрин «чемпионнар дьыэлэрэ» дии ааттырбыт. Ол оруннаах этэ. Бэйэлэрэ чемпионнарын аһан, кинилэри тулаһыгар доҕотторо спорка эмиэ бастынар этилэр. Республика араас таһымнаах күрэхтэһинигэр кытта барарга, кинилэр алгыстарын, сүбэлэрин ылан, миннигэс астарын аһан күүспүтүгэр күүс эбинэн, куорсун аннынан бардахпытна — куруутун кэриэтэ кыайан-хотон эргиллэрбит.

Оччоҕо кинилэр: «Биһиги спортивнай олохпутун уһаттыгыт», — дии үөрэллэрэ, бэйэлэрэ күрэхтэспит курдук санааллара. Республика иһигэр ханна да тийэн күрэхтэстэрбит куруутун булан телефонунан кэспээн тугун-ханныгын ыраахан олон дууһалыын ыалдьан билсирэ тураллара, ол эмиэ биһигини кынаттыра.

Дьүөгэм Татьяна спордунаан дьарыктаммытын таһынан, Бориһын кытта сааскы куска дурдаа олон, кус кэтиирин сөбүлүүрү. Күөлгэ көтөн кэлэн түспүт кустартан саатын тыаһаган хайаан да өттүк харалаах кэлэрэ. Ону таһынан Бориһа Мүрү Эбэҕэ үшпүт илимин көрө тыһан эрдэн кириэн, иннибит соболору илимтэн арааран, дыахтар киһи барыта сатаабат үлэтин толоро. Иккиэн айылбаа сылдьалларын олус сөбүлүүллэрэ, куруутун биригэ сылдьан сир аһын хомуйаллара, кыһынныларыгар хаһааналлара, ханна да сырытыннар бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн биэрэллэрэ. Татьяна сыты-хотуу хамсанылаах, тыллаах-өстөөх буоллабына, Борис Маркович киэн көбүстээх, сахалы толкуйдаах киһи кэрэмэһэ этэ.

Эйиэхэ туһаайан сүбэлээн лоп-бааччы эппитэ, наадалаах кэмнэ хайаан да көмөлөөх буолара.

Борис Маркович спорт 4 көрүнгүнэн ситиһилээхтик дьарыктаммыта. Ол курдук, кыра сааһыттан хайыһар үрдүгэр туруута туспа толкуйтан тахсыбыт. Кини Мүрү оскуолатыгар 5 кылааска үөрэнэр кэмигэр 4 км тэйиччи сиртэн сылдьан үөрэммит. Оскуолага түргэнник тийэр инниттэн, сыарҕалаах ат барбыт сиригэр хайыһарынан барар идэлэммит. Ол түмүгэр саас тийэн улахан оҕолору кытары кыайталаабыт. Онно учуутала: «Кыһыннары хайыһарынан сылдьыбытын ол туһалаата», — дии эппитэ, оҕо киһи сүүрүгэр ингэн хаалбытын уйадыһан кэспиир.

Бу кэмтэн саҕалаан хайыһарынан дьарыктанан спорт эйгэтигэр сыстан барбыт. 1945 сылтан 40 тахса сыл хайыһарга оройуон уонна республика чизин көмүскээбитэ. Ситиһилээхтик кыттан маастарга тийэ үүммүтэ. 1952 сылтан велосипеднаан сырыыга кыттан 13 төгүл чемпионнаабыта, республика тас өттүгэр түөртэ кыттыбыта. 1970 с. ССРС спордун маастарыгар кандидат буолары ситиспитэ. 1975 сылтан саҕалаан оһунан ытыыга, биатлонна күрэхтэһэр буолбута.

Оһунан ытыыга дьыэтин таһыгар мишень оҕостон сылаас кэмнэ онно дьарыктанара, оһоҕосторун бэйэтэ көннөрөн оһосторо. Олоххо мындыра, илиитигэр уһанар дьобурдааҕа манна эмиэ туһалаабыта. Республика таһымнаах эмиэ ситиһилээхтик кыттыбыта. 1981 сыллааха оһунан ытыыга республика хамаандатыгар киирэн Сибири уонна Дальнайаах Востока норуоттарын национальнай көрүнгүнэригэр абсолютнай чемпион буолары ситиспитэ. Уонна бу икки спорт көрүнгэр ССРС спордун маастарыгар кандидат нуорматын толорбута.

Борис Маркович булгуруйбат кытаанах санаалааһын көрдөрөн, 48 саастааҕар, 1977 с. алтынныыга республикаттан талыллан, Октябрьскай революция 60 сылыгар аналлаах «БАМ—Дьокуускай» маршрутунаан 1050 км хайыһарынан пробекка кыттыбыта. Онно хайыһарга уһун тыһыннааһын, олоххо сатабыллаах туттуулааһын көрдөрөн турар.

Ити курдук олохторун спорка анаабыт Ивановтар тустарынан үгүһү-элбэҕи кэспиир хэ сөп. Сааһыран бочуоттаах сынныланна олон спорт эйгэтигэр тэйбэккэ, Мүрүлэрин нэһилигэр хайыһар прокатын тэрийэн үлэлэспиттэрэ. Сылын айы 2 км хайыһар суолун үктээн, соҕорор «Буран» кэспээн дьарыктары ололорто.

2000 сылтан саҕалаан Борис Маркович муһунан араас кыыллары кыһан оһорон, көрбүт эрэ киһи барыта кэрэспиир остуоруйа геройдарын оһорон олбуордарын иһин кизэргэтэллэрэ. Оһоһуктара араас куонкурустарга кыттан хаста да кыайылаах буолбуттара. Сааһырдыгыт дьыбэккэ, улуустарын туһа диин төһө күүстэрэ тийэринэн нэһилик, улуус спортивнай уонна общественнай олоһор күүс-көмө, тирэх буола ололорбуттара.

Клавдия ШЕЛКОВНИКОВА, үлэ, спорт бэтэрээнэ, СР хайыһарга маастара, физическэй культураҕа үтүөлээх үлэһитэ, РФ физическэй культураҕа уонна спорка туйгуна.

▲ Уус Алдан бэтэрээн спортсменнара: инники күөнгэ хаһаан К.М. Шелковникова, М.Е. Соловьева, Т.И. Иванова, Б.М. Иванов, М.Е. Сивцева.

ааҕааччы санаата

Сытыы киирсиилэр күүтэллэр

Аны саас, муус устар 2 күнүттэн саҕалаан Канада Торонто куоратыгар хас да кытаанах сүүмүрдээһини этэннэ ааспыт, эр дьонно, дьахталларга аҕыстыы киһи — планета билигини кэмнэ аан дойду саамай күүстээх саахыматчытара түмсэн (турнир претендентов) оонньоохтара.

Биир бастаабытара 2024 сыл бүтүүтүн диэки аан дойду чөмпүйүөннэрэ Дин Лижэнь, Цзюй Вэньцзюнь утары олуруохтара.

Дьэ кимнээх эбиттэрий? Эр дьонно **Ян Непомнящай**, Индияттан **Рамешбабу Прагнанандха** уонна **Сантош Видит**, АХШ-тан **Фабиано Каруано** уонна **Хикару Накамура**, Азербайджантан **Ниджат Абасов**.

Саамай эдэрдэрэ 2005 с. т. Рамешбабу буолар. Кинини «Вундеркинд из Индии» диэн ааттыылар. Быйыл күһүөрү Бакуга ытыгылыбыт аан дойду Кубогар 206 саахыматчыттан финал-

га **Магнус Карлсен** утары тахсан оонньообута олус элбэҕи этэр. Кини Индия саахыматын сайдыбыт киинигэр Ченнай куоракка төрөөбүтэ. Сантош Видит 29 саастаах, уопуттаах оонньоочу. Фабиано Каруано Италияттан төрүттээх, 30 сааһыттан лаппа тахсыбыт аан дойдуга биллэр саахыматчыт. Онтон Хикару Накамура — Эмирикэҕэ олорор японец, «Король блица» диэн ааттаах. 28 саастаах Ниджат Абасов, эмиз кизэн эйгэҕэ билибит оонньоочу. Атын икки спортсмен саамай үрдүк рейтинг түмүгүнэн кытыахтаахтар. Онон барыта 8 саахыматчыт икки эргири,

ол аата, хас биридүүлэрэ 14-түү классической партияны оонньоон быһаарсыахтаахтар.

Мин саныахпар, Ян Непомнящай (хаартыскаҕа) уопутунан, таһымнан ордуктара курдук.

Оттон дьахталларга Арассыыйаттан **Александра Горячкина**, **Екатерина Лагно**, Кытайтан **Лэй Тинцзе**, **Тань Чжунь**, Украинагтан **Анна Муzychук**, Болгарияттан **Нургуоль Салимова**, Индияттан **Вайшали Рамешбабу** араас түһүлгэлэргэ ситиһиллэнэн, кыттар быраабы ылбытара. Саамай эдэрдэрэ 20 саастаах **Нургуоль Салимова**, **Александра Горячкина**, **Екатерина Лагно** чаччы да кыахтаах саахыматчыттар. Кинилэр бэлэмнэнэ таарыйа эр дьон орто-тугар дойду түһүлгэтигэр кыттан көрдүлэр.

Тань Чжунь уруккута аан дойду чөмпүйүөнүн аатын ыла сылдыбыта. Лэй Тинцзе быйылгы матчка Цзюй Вэньцзюнь тэбис-тэннэ иһэн, бүтэник партияҕа хотторон турар. Вайшали Рамешбабу 2001 с. төрөөбүтэ, кини Прагнанандха биригэ төрөөбүт эдийи. Индияҕа Хампи Конеру кэнниттэн иккис нүөмүрдээх, күүстээх оонньоочу. Анна Муzychук — аан дойду таһымнаах араас турнирдар кыайылыахтара. Бүтэник, ахсыс оонньоочу эмиэ саамай үрдүк рейтинг түмүгүнэн быһаарыллар.

Аан дойду быйылгы Кубогун кыайылыаҕа **Александра Горячкина** инники тахсын сөптөөх диэн сабаҕалыбын. Уопсайынан ыллахха, Арассыыйаттан, Индияттан үстүү, Кытайтан, АХШ-тан иккилии оонньоочу кирибиттэрэ, саахымат ханнык дойдуга сайдан иһэрин биир тупса көрдөрүүтэ буолар.

Онон, 4 ыйтан эрэ ордук кэм хаалла...

Степан АНДРЕЕВ. Майа.

улуустан сонун

Тулуур, дьулуур үтүө холобура

«Сунтаардар манан баттахтара эмиэ кэлбит эбит, дьэ сэрэнин эрэ» — диэн оонньоуу-күлүү хабааннаах кэпсэтии Саха сиригэр национальнай остуол оонньоууларын (хабылык, хаамыска) зона, өрөспүүбүлүкэ таһымнаах араас күрэхтэһиилэригэр бу кэнники кэмнэ үгүстүк иһиллэр буолбут эбит.

Ити саха национальнай төрүт остуол оонньоууларыгар биһиги улууспут сүүмүрдэммит хамаандатын чилиэнин **Николай Егоров** туһунан күлэ-оонньоуу кэпсэтэр быһылыа. Кырдык, биһиги 80 сааһыгар чугаһаабыт аксакалбыт ардыгар өрөспүүбүлүкэ бэтэрээннэригэр чаччы "гроза" буолулаан аһарар. 80 сааһын аанын аһара чугаһаан сылдьар **Николай Николаевич** суол аһыллан, араас күрэхтэһиилэргэ бараары-кэлээри дьэ кырдык, кычыкылана аҕай сылдьар.

Буолумуна, кини бу кэнники сылларга Саха сиригэр төрүт национальнай оонньоууларыгар Саха өрөспүүбүлүкэтин успуордун маастарын нуорматын кыл-мүччү "куоттаран" иһэрэ, төһө кыһылыабын тустаах эрэ билэн эрдэҕэ.

Дьэ, ити курдук **Николай Николаевич** ара-

ас күрэхтэһиилэри долгуйа кэтээр. "Төхтүр тэптэбин" ытыктабыллаах биир дойдулаахпыт баҕа санаатын чыпчаала буолбут баҕатын толорон, бэтэрээннэргэ Саха өрөспүүбүлүкэтин успуордун маастара буоллар ханнык диибит. Онно биһиги киһибит дьулуура, тулуура толору эппиттэр.

Николай Николаевич успуорка ситиһиллэригэр остуол национальнай оонньоууларын улуустааҕы федерациятын бэрэссэдээтэлигэр **Таисия Егоровна Ксенофонтова** ба махтала улахан.

Этэннэ буоллахпытна, аны лоп курдук биир сылынан успуорт бэтэрээнин **Николай Егоров** олохун дикти түгэннэриттэн кэпси түһүөхпүт этэ. Кини орто оскуланы үөрэнэн бүтэрбитэ эмиэ уратылаах, оччотооһу кэмнэ дьэ-этэххэ, сахалартан эмиэ биир сэдэх үрдүк үөрэхтээх эбит. Суотучуот үлэтигэр үлэли сылдьан били, "четырёхзначная таблица" төбөтүгэр тутара. Городкины эмиэ быраҕан кырыалдыгар эбит. Аны икки аҕабынан сэргэ хаампат буола ыалдьан баран, хайдах санаатын күүһүнэн, дьулурунан, тулурунан мээһэ киһи ситэн сэргэстэһэ хаампат сыдыам киһитэ буолбутун о. д. а. тустарынан.

Борис НИКОЛАЕВ. Сунтаар.

ахтан, санаан аастахха

Тустууну көрө олорон Сахааччаны саныыбын

Спорт интернат-оскуолатын бастакынан үөрэнэн бүтэрбиттэр 75 саасытын туоллубут. Тренербит **Д. П. Коркин** төрөөбүтэ 95 сылыгар сэргэх дьаһаллар, тэрээһиннэр ытыллан, дьону-сэргэни үөртэ.

Ааспыт кэннэ толуктаахтаах, биһиги кылааспыт уолаҕара Россия, ССРС, норуоттар икки ардыларынааҕы түһүлгэлэргэ ситиһилээхтик даҕаны туста сылдыбыттар. Бары кыахтарын, талааннарын, дьобурдарын, өйдөрүн-санааларын ууран дьарыктаммыт уолаҕтары кытта биригэ үөрэммишинэн кизэн туттабын, барыларын бу баар курдук өйдүүбүн. **Коля Захаров-Сахаачча**, **Рома Дмитриев**, **Дима Неустроев**, **Афоня Матвеев**, **Афоня Габышев**, **Рома Шамаев**...

Сотору Сахаачча төрөөбүт күнэ. Күн сиригэр көрбүтэ 75 сыла

буолар. Кини сырдык сөбүрүтэ, доҕор быһытынан элэккэйэ, холкута, спортсмен буоларга ис кыаҕа, быһыыта-таһаата, этэргэ дылы, Үрдүкү Айыылар орто дойдуга анаан ыһыыты бөҕөстөрө.

Тустуу кыһатын барбыт буоламмын, билигин күрэхтэһиилэри көтүпкэкэ көрө, билэ сатыыбын. Сахаларга, биир дойдулаахтарбар ыалдыабын. Итиэннэ кыайбаттарыттан кыһыйан, биригэ үөрэммит уолаҕтарбын санаан кэлбим. Холобур, Сахаачча эбитэ буоллар, ити көбүөр кытыытыттан хайдах курдук бэйэтин албаһынан 4 баалга кулахаҕыттан түһэрэ этэ. Эбэтэр **Роман Дмитриев**, **Роман Неустроев**, **Про-**

копий Шестаков тэн киирсиигэ дьэ табыллан, күүтүлүбүтэх албастары туттан, ордуктарын көрдөрүллөрө.

Сахаачча ханнык да тустууга үчүгэйдик бааллыбыт сүүрүк сылгы курдук буолара. Тоҕус мүнүүтэ толору тустарга өрүү бэлэм, хапсыһыны бүтэрэ чугаһааҕына өссө улам туһуугуран туран тустара. Бэйэтин таптаан туттар албаһыгар — ыга тардан өрө көтөҕөн, аҕахтарын салгынна ыйаан быраҕан түһэрэрэ. Кини ити онорор албаһын билигини тустууктартан күүтэбин да, көрбөспүн. Ити албаһынан биир тустууга билиилээх бөҕөс **Анатолий Габышев** иккитэ быраһыпта.

Коля улахан тустууктар таптаан онорор албастарын үчүгэйдик үөрэтэрэ уонна бэйэтин тустуугу туттара. Холобур, **Петр Алексеев** умса тэбиитин, **Прокопий Шестаков** ыраах аҕаха кириитин энкилэ суох онороро.

Кэлин бочуоттаах сынныланна тахсан олорон **Роман Васильевич Неустроев**тын биригэ үөрэммит

уолаҕтарбыт тустарынан кэпсэтэхпитинэ, «тустуу академиктара» диэн **Сахааччаны**, **Роман Дмитриев**, **Прокопий Шестаковы** астына кэпсиэрэ, ырыгара.

Коля утарсааччыларыгар барыларыгар ытыктабыллаахтык сыһыаннаһара. Ханнык да киирсиигэ куруубайдаан, үтэн-анһан кыайыны ситиспитэ суоҕа.

Урут суруйбутум курдук, **Коля** дэгиттэр кыахтаах спортсмен этэ. Чурапчыга үөрэнэ сылдьан баскетболга, волейболга, сүүрүүгэ, аҕах оонньоууларыгар кылааһынан күрэхтэһиилэргэ, этэргэ дылы, хараҕа уоттанан, олус баҕаран туран кыттар. Үрдүкү кылаас оҕолорун соһутан, тустууктар дэгиттэр сайдылаахтарын көрдөрөн сөхтөрөрө.

Аммаҕа ытыгылыбыт Саха сиригэр спортивнай оонньоууларыгар ыалдыгыттар бөлөхтөрүгэр киирэн Сахаачча төрөөбүт түөлбөтигэр дьонун кытта билсэн-көрсөн астынным. Урукку олорбут дьэтин таһыгар биригэ төрөөбүттэрэ сана дьэ тутаннар, анаарын музей онорбуттара. Онон кини кыл-

гас гынан баран, чаҕылхай олоҕун кэрчиктэрэ умнуллубаттар. Ыччат холобур ылар музейа буолбута биһирэнэр. Киһи бу олоххо туохха эрэ эрэнэн олорор. Олох хагылаһар түгэннэргэ элбэхтэр. Амма сириттэн Сахаачча курдук кыахтаах, сирдээх-майгылаах ыччат тахсыа диэн эрэнэн барыта оноһуллар. Музей дьэтин аһылыгыгар сылдьан баран сарсынны күнүгэр биригэ үөрэммит киһим таптыыр миэстэтигэр, **Короленко** хайатыгар тахсан бэлиэ хаалларан, Амма кырдык да кэрэ кестүүтүн, чумпу киһэтин көрөн, бэйэбинэн итэҕэйэн, астыныны ылан дууһалыбын уоскуйбутум.

Сахаачча-Николай Семёнович Захаров аатын, олохун, кылбар кыайылары кэлэр көлүөнөҕэ тириэр — биһиги ытык изэспит.

Роман СТЕПАНОВ, Сахааччаны кытта 1965–1967 сс. биригэ үөрэммит, Д. П. Коркин иитиллээччитэ, спорт бэтэрээнэ, нолуок сулуустатын 3-с рангалаах бэтэрээнэ.